
Дражен Перић
(Православни богословски факултет, Универзитет у Београду)

ДОПРИНОС СВЕТОГ АТАНАСИЈА ВЕЛИКОГ СТВАРАЊУ НИКЕЈСКЕ ХРИСТОЦЕНТРИЧНЕ АНТРОПОЛОГИЈЕ

Анстракт: Свети Атанасије Велики стекао је велики богословски углед непобедиво бранећи православно богословље на Првом васељенском сабору у Никеји 325. године. Свети Атанасије Велики и богословље Никејског сабора су кључни за разумевање развоја ранохришћанске теологије, нарочито у контексту борбе против аријанизма и самог дефинисања православне тријадологије, христологије, антропологије и сотириологије. Атанасије Велики поставља добре темеље за систематски приступ православној ктисиологији и христологији, уводи небиблијски израз „омоусиос“ (једносуштан) у тријадологију, међутим суштински искорак и лични печат је подарио и исправној хришћанској антропологији. Дакле, свети Атанасије Велики дао је посебан и одлучујући допринос хришћанском сагледавању човека, заснивајући и стварајући једну „нову“ Никејску христоцентричну антропологију. Атанасије Велики у својим делима посебно истиче узајамни однос очовечења Логоса и обожења (спасења) човека. У свом делу *О Очовечењу Логоса*, свети Атанасије развија доктрину да је Очовечени Логос Божији, Христос требао бити истинити Бог и истинити човек, да би могао обновити и спасити палу људску природу, односно човека. Важност и значај Атанасија Великог, у историји догмата огледа се у томе што богословствује и развија православно христологију и антропологију почињући од саме сотириологије. У том смислу, Атанасије посебно истиче важност сотириологије, постављајући круцијално реторичко питање: Када се поништава (као у аријанизму) могућност спасења човека, чему онда служи било каква теологија? Богословска мисао светог Атанасија Великог представља велики допринос православној антропологији, и као таква, сачињава сам темељ православног разумевања човека све до данас.

Кључне речи: Атанасије Велики, Логос, Христос, очовечење, човек, обожење, спасење, антропологија, христологија, сотириологија.

Увод

Свети Атанасије Велики био је један од највећих теолога Цркве у 4. веку. Живео је у најкритичнијем периоду ранохришћанске Цркве, у којем је претила реална опасност преиначења православног догматског учења, што би директно утицало на само спасење човека и света. Свети Атанасије Велики преузео је велику одговорност у правилном суочавању са новонасталим изазовима у Цркви и у правилном сагледавању богословске проблематике, успешно решавајући новонастале проблеме и немерљиво доприносећи превазилажењу дубоке кризе. Атанасије Велики се поставио веома храбро, плаћајући велику цену за неустрашиву борбу за недвосмислено прихватање богонадахнутих истина вере и дефинитивно постављање самих богословских темеља православног догматског учења. Свети Атанасије дословно дефинише сам догматски ток богословља, који изнова повезује са теологијом Игнатија Богосносца и Иринеја Лионског, и оно што је најважније, поставља га у улогу служења Цркви ради спасења верних. Атанасијево богословље се успешно удаљило од извитоперене теологије ткз. Александријске школе, али и негативног утицаја и других такозваних богословских Школа¹.

Атанасијево време је било веома турбулентно и изазовно, у смислу да је Хришћанство тада, готово потпуно победило своје спољашње непријатеље, иако му је остало да се суочава са својим унутрашњим непријатељима, који су неретко били неупоредиво страшнији и много опаснији. Наиме, спољашњи непријатељи Цркве су на један чудан начин још и учествовали и припомагали у постизању одређене повезаности и кохерентности међу хришћанима, као и у очувању чисте и праве хришћанске истине, док су унутрашњи непријатељи изнутра покушавали на различите начине да извитопере и промене основне истине вере, које су егзистенцијално важне, односно које су повезане директно са самим спасењем човека и света².

Свети Атанасије Велики је за одбрану ових спасоносних истина вере претрпео многа и страшна гоњења, колико од јеретика, толико и од својих саепископа, као и од разних владара оног времена. Његова истрајност основним принципима хришћанске вере као и његова љубав према истини учинили су га, понекада, непоколебљивим и тврдим, међутим када је видео да није више претила опасност за истину хришћанске вере, онда се показивао помирљивим и флексибилним. Можемо слободно рећи, да цело време његове епископске службе (328-373) свети Атанасије је био стуб Православља, јер бива постављен за водећег човека Цркве у борбама православних против јеретика, а исто тако, према њему беше устремљени погледи свих правоверујућих, који гледајући овог неодступног борца за праву веру бивали су охрабрени и још више постојани у својој православној

¹ Уп. Στυλιανού Παπαδόπουλου, *Πατρολογία Β'*, Αθήναι 1980, 263-264. Такође: Στυλιανού Γ. Παπαδόπουλου, *Μέγας Ἀθανάσιος. Θεολογία καὶ Ζωή*, Αθήνα 1986, 7.

² Ἰλίας Μουτσοῦλα – Κ. Παλαχριστοπούου, *Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος. 1600 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ἔκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας*, Αθήναι 1974, 11.

вери. Због свега тога су га паства и цео народ неизмерно поштовали и волели. Наравно, најтежи период за Атанасија и његову паству, био је период многих његових гоњења и прогонстава.

Могли бисмо рећи да ниједан други од Отаца и Учитеља Цркве оног периода није био толико гоњен и није толико страдално проживео и мукотрпно деловао на разним пољима као свети Атанасије Велики. Он је морао да се суочи са многим, различитим и веома важним црквеним и егзистенцијалним проблемима. Предано је радио на разним питањима: о Богу, тријадологији, ктисиологији, христологији, очовечењу Сина и Логоса Божијег, антропологији, сотириологији, као и о теологији васељенског сабора³ и многим другим. Свим овим проблемима и питањима се увелико и суштински бавио свети Атанасије, дајући свој велики и неизмерни допринос, и у свему томе, засигурно је, имао и кључну улогу. У контексту наше проблематике, свети Атанасије није био Велики теолог, само зато што је увео у богословље важно разликовање између предвечног рађања у Богу и Божијег деловања *ad extra* у времену, нити само због великог доприноса и развоја познатог богословља „једносустности“, већ је Атанасије уистину Велики и због свог великог доприноса у истицању православне догматске истине о човеку и њеног чврстог утемељења у христоцентричној антропологији. У наставку износимо основне онтолошке претпоставке Атанасијеве христоцентричне антропологије.

Онтолошке претпоставке Атанасијеве христоцентричне антропологије

Христоцентрична антропологија светог Атанасија Великог се развила у контексту аријанске кризе и борбе против аријанизма и због тога она има једну посебну и специфичну нијансу, коју је потребно анализирати. Атанасије се посебно бави питањем стварања, које поставља и анализира на основу круцијалног односа „Створитељ – створења“ (Δημιουργός-δημιουργήματα)⁴. Атанасије јасно истиче да између нествореног Творца (Створитеља) и створеног човека постоји јасна онтолошка разлика. Бог је Створитељ, и као такав Он је нестворен, безузрочан, нематеријалан и бесмртан, док је човек створење Божије, створен је вољом Божијом и онтолошки је ограничен по својој природи. Човек је смртан⁵ јер је створен из небића, односно као такав је подложен пропадљивости и смрти. Међутим, и поред ових чињеница, аријанско становиште и богословско полазиште је почињало од неистините и накарадне поставке: „Створитељ Отац – створени Син“. Овакво аријанско становиште је било апсолутно

³ Нешто више о Атанасијевом подробнијем артикулисању саме теологије Васељенског Сабора у Никеји 325. године видети одличну студију професора патрологије Атинског Универзитета Стилијаноса Пападопулоса: Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, *Ἀθανάσιος ὁ Μέγας καὶ ἡ θεολογία τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, Ἀθήναι 1980.

⁴ Κωνσταντίνου Β. Σκουτέρη, *Ἱστορία Δογμάτων. Ἡ Ὀρθόδοξη δογματικὴ διδασκαλία καὶ οἱ νοθεύσεις τῆς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ τέταρτου αἰῶνα μέχρι καὶ τὴν Τρίτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο*. Τόμος 2ος, Ἀθήνα 2004, 205.

⁵ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 4: PG 25, 104C: „Ἔστι μὲν γὰρ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος θνητὸς, ἅτε δὴ ἐξ οὐκ ὄντων γεγονῶς“.

погрешно, обмањујуће и неприхватљиво за теологију и антропологију Светог Писма и црквеног предања. Разлог за то јесте, што је Син Оче савршени Бог и Створитељ света и човека, и као такав, засигурно није био створење. За Атанасија Великог, сасвим је јасно, да Син није створен од Оца као нешто што је између Створитеља и творевине, као неки посредник или као неки орган, који би послужио да би касније Бог створио свет и човека, већ је Син постојао одувек и предвечно са Оцем, као Његов Јединородни Син. Наиме, ово све значи да би Син постојао одувек, чак и у неком претпостављеном случају, по којем Бог, евентуално, не би стварао створени свет⁶. Чак, и у том случају, Син би и даље вечно постојао са Оцем. Дакле, Атанасије Велики јасно истиче и закључује да Логос Божији, односно Син Божији „није постао ради нас, него штавише ми смо створени за Њега, и у Њему би саздано све“⁷. Према томе, човек и свет су створени благодаћу и вољом Божијом, међутим Син Божији јесте „субјекат воље“⁸. У праву је Анатолиос⁹ када истиче да свети Атанасије не прати Оригена у повезивању вечности Сина као Божијег средства у стварању са вечношћу створеног света. Напротив, Атанасије јасно и недвосмислено тврди да Бог као Творац није условљен постојањем створеног света, већ да Божија улога у стварању, пре свега, зависи од божанске воље да ствара. Према томе, Син је Творац света и човека, јер је Он „жива воља Очева“¹⁰.

Такође, треба напоменути да по Атанасију стваралачко дејство Бога као Творца је повезано и засигурно се налази у Сину, тако ако Син није у потпуности Бог, онда ни Бог није у потпуности Творац. Дакле, главна поента овог Атанасијевог аргумента се налази у томе, ако је Бог Творац, онда Он мора да има Сина као своје стваралачко дејство од вечности. Наиме, када аријанци погрешно тврде да Син као Божије средство у стварању „некада није био“, то је у ствари слично тврдњи да Бог није Творац. У том смислу, штавише Атанасије Велики смело тврди да без правилног односа између Оца и Сина „савршенство и пунина Очево суштине бива умањена (или се уклања αφαιρείται)¹¹. Ово је навело Атанасија да сачини једну изванредну изјаву која гласи: „Да Син није био тамо пре него што је рођен, онда не би

⁶ Атанасије велики, *Против Аријанаца* 2, 31: PG 26, 212B: „Καί γάρ καί εἰ ἐξ δόξαν ἦν τῷ Θεῷ μὴ ποιῆσαι τὰ γενητά, ἀλλ' ἦν οὐδέν ἤττον ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεόν, καί ἐν αὐτῷ ἦν ὁ Πατήρ“.

⁷ Атанасије велики, *Против Аријанаца* 2, 31: PG 26, 212B: „Ὁ τοῦ Θεοῦ γὰρ Λόγος οὐ δι' ἡμᾶς γέγονεν, ἀλλὰ μᾶλλον ἡμεῖς δι' αὐτὸν γεγόναμεν καί ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα“. Уп. Кол. 1, 16-17: „Јер Њиме би саздано све, што је на небесима и што је на земљи, што је видљиво и што је невидљиво, били пријестоли или господства, или началства или власти, све је Њиме и за Њега саздано. И Он је прије свега, и све у Њему постоји“.

⁸ Κωνσταντίνου Β. Σκουτέρη, *Ἱστορία Δογμάτων*, 205.

⁹ Anatolios Khaled, *Athanasius: The Coherence of His Thought*, London: Routledge 1998, 119.

¹⁰ Атанасије велики, *Против Аријанаца* 2, 2: PG 26, 152A: „ὁ δὲ Λόγος ἐστὶν αὐτοῦ ποιητικὸς καὶ δημιουργὸς οὐκ ἀμφίβολον, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἢ τοῦ Πατρὸς ζῶσα βουλή, καὶ ἐνοῦσιος ἐνέργεια, καὶ Λόγος ἀληθινός“.

¹¹ Атанасије Велики, *Против Аријанаца* I, 20: PG 26, 33B: „πῶς τὸ τέλειον καὶ τὸ πλήρες τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἀφαιρείται“.

било никакве истине у Богу¹², што указује на то да је однос Отац-Син оно што чини да Бог вечно буде Истина у Самом Себи. Овде се може видети рађање једне нове хришћанске онтологије, коју Атанасије поставља као онтологију односа или заједнице. Јован Зизјулас¹³ баш у овоме види и истиче разлику између Атанасијеве онтологије и јелинске онтологије. Наиме, овде се одбацује било која замисао божанске суштине, односно разматрање суштине уколико није одређена самим термином Отац. Међутим, „Отац“ је по дефиницији односни термин (јер ни један отац се не може замислити без односа са сином, без сина) и управо ово чини да се употреба термина суштине од стране Атанасија Великог показује као не-јелинска. Према томе, јасно је да овде присуствујемо израћању једне нове хришћанске онтологије.

Атанасије Велики, у свему овоме, јасно показује да Аријева погрешна интерпретација тријадологије и христологије има своје погубне сотириолошке последице, јер неминовно води ка погрешној и искривљеној антропологији и сотириологији. Аријево погрешно учење водило је у најмање две бесмислене крајности. Наиме, са једне стране, Арије поричући исправно становиште о Светој Тројици, својим погрешним учењем о стварању Сина у времену¹⁴, он одлази у политеизам, јер тако допушта божанско поштовање твари („створенога Бога“, како је Арије говорио), а са друге стране, неминовно и отворено компромитује антропологију и сотириологију, јер тиме потпуно руши хришћанску истину, доживљену у искуству Цркве као реалност, истину о стварном искупљењу и спасењу човека, јер само прави и истинити Бог може спасити и обожити човека¹⁵. Светом Атанасију је било веома важно исправно истицање Тројичне једносуштности и саме истине да је Оваплоћени Логос једносуштан са Оцем и нестворени Бог, због неизоставно битних егзистенцијалних и сотириолошких импликација по искупљење и спасење човека и света. Георгије Флоровски расправљајући управо о овој проблематици каже следеће: „За светог Атанасија је тројично исповедање и унутарња потреба, као уосталом и заснивање вере и уздања у спасење. Аријанска лаж, међутим, руши све дело Христово. Творевина не би могла пружити истинито богопознање, ни победу над смрћу, ни сједињење са Богом. *Када би Слово, [наводно] будући твар, постало човек, човек се не би обожиио будући да се не би сјединио са Богом ...* Човек једино у једносуштном Сину проналази општење са Богом. И само нас једносуштни Дух сједињује са Оцем. У догмату једносуштности свети Атанасије, у ствари, штити

¹² Атанасије Велики, *Против Аријанаца* I, 20: PG 26, 33BC: „Εἰ γὰρ οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς, πρὶν γεννηθῆ, οὐκ ἦν αἰὲν τῷ Θεῷ ἢ ἀλήθεια“.

¹³ John D. Zizioulas, *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church*. St. Vladimir's seminary Press, Crestwood, NY 1993, 85.

¹⁴ Подробније о накарадном Аријевом учењу које јасно уводи почетак времена у живот Свете Тројице види: Στυλιανὸς Γ. Παπαδόπουλος, *Μέγας Ἀθανάσιος. Θεολογία καὶ Ζωή*, Ἀθήνα 1986, 19-27.

¹⁵ Атанасије Јевтић, *Патрологија. Друга свеска. Источни Оци и писци 4. и 5. века, од Никеје до Халкидона 325 – 451.*, Београд 1984, 53.

стварност спасења¹⁶. Према томе, Атанасије је био апсолутно свестан да је потребно јасно онтолошко разликовање између Творца и твари, између Створитеља и створеног, због тога јасно и недвосмислено поставља и подвлачи ове главне онтолошке претпоставке, које ће бити круцијално важне за исправно схватање његове христоцентричне антропологије.

Главни допринос светог Атанасија Великог овим веома важним онтолошким разликовањима јесте његова теолошка тврдња, да је Син вечни пород Очевог (γεννημα) и да је рођен из суштине Оца, а не „по вољи“ или „из воље“ Оца. Свети Атанасије инсистира да је Син рођен по природи од Оца, а свет је створен по вољи Божијој. Он појашњава да је свако рођење из саме суштине родитеља и оно што је рођено, једносушно је своме родитељу. Атанасије сматра да само једносушношћу Сина са Оцем могуће је показати и доказати да је Бог од вечности Света Тројица и да Бог није накнадно постао. Управо због тога, Атанасије Велики овде уводи круцијално богословско разликовање између Божанске природе, којој припада рађање Сина, и Божанске воље, којом је слободно и из љубави, а не нужно, створен свет. Атанасије Јевтић, у том смислу, проницљиво истиче да овакво „разликовање двају нивоа није само *интелектуални* проналазак Св. Атанасија, него је плод искуства богојављења и богоопштења у Цркви. Из тог благодатног искуства Живога Бога, јављенога у оваплоћеном Христу, и закључује Атанасије да постоји непремостиви **онтолошки** јаз између Бога и твари, те да нема никакве *природне сродности* између Бога и света. Јер свет је **створен** вољом Божјом **из небића**, творачким актом слободне воље и љубави Божије, раније непостојећи сада је **почео** да **постоји** и његово стварање и постојање нити је шта одузело нити шта дало Божијем бићу¹⁷.

Атанасијева предападна антропологија и благодат Божија

Свети Атанасије када говори о стварању човека и целокупне твари, сматра да је то све производ саме добротe Божије. Према њему, Бог Који постоји као „извор добротe“, створио је све „из небића“ (ἐξ οὐκ ὄντων), кроз Свога Логоса, Господа нашега Исуса Христа. Атанасије о томе експлицитно и конкретно вели следеће.

„Бића нису постала сама од себе, јер нису без Промисла, нити су постала из прапостојеће твари, пошто Бог није немоћан; него Свето Писмо зна да је Бог, кроз Свога Логоса, све створио из небића и подарио постојање ономе што није уопште постојало [...] Бог је, дакле, добар, или, боље речено, Он је извор добротe; а у добром не може бити зависти према било чему. Према томе, не завидећи ничему на постојању, Он је све из небића створио, и то кроз Свога Логоса, Господа нашега Исуса Христа. Међу свим створењима земаљским највише се смисловао човечанском роду, па видевши како човек није у стању да остане онакав какав је створен

¹⁶ Георгије Флоровски, *Источни Оци IV века*, Манастир Хиландар, Света Гора Атонска, 1997, 43-44.

¹⁷ Атанасије Јевтић, *Патрологија*. Друга свеска, 55.

подарио му је веће дарове: саздао је људе не напросто као све бесловесне животиње на земљи, него их је створио по Својој икони и предао им силу Свога Логоса да би тако поседовали извесну сенку Логоса и да би постали словесни, те били у стању да пребивају у блаженству, живећи истинским и заиста рајским животом светих¹⁸.

У овом Атанасијевом одломку проналазимо најзначајније елементе који су нам потребни да правилно одговоримо на нашу проблематику везану за антрополошко учење светог Атанасија. У својим најранијим делима „Против Јелина“ и „О Очовечењу Бога Логоса“ Атанасије се посебно бави првобитним и изворним стањем првог човека Адама, којег је Бог створио на један специфичан начин. Први човек је био нетакнут грехом, контемплативац, који је био „несвестан себе“, у оном смислу, да је био спонтано окренут од свог тела и од чулног света и слободно и из љубави екстатично окренут ка божанском Логосу, истинској Икони Бога Оца. Овакав Адам, пре пада, чини се као да је идеализован одређеним платонским терминима, и као такав, свакако да није био непознат александријској антрополошкој традицији. Могло би се рећи како овакви ставови као да су прожети Филоном, Климентом и Оригеном, а кроз њих и са неоплатонизмом или неким древнијим струјама јелинског мистицизма. Међутим, од кључне је важности за тумачење Атанасијеве препадне антропологије, открити и подвући да се овај изворни „идеални“ Адам првобитно налазио у одређеном харизматичном стању благодати Божије, које му је предато као благодатна сила Божанског Логоса.

На основу претходно наведеног, јасно се може закључити, да се једино човек саздава, поред свега створеног, на један посебан и другачији начин, тако што му се посебно даје сила Божанског Логоса, односно сама божанска благодат. Она му се дарује, на један специфичан начин, пошто је само човеку дато и оно „нешто више“ (πλέον τι), за разлику од свих других. Наиме, то „нешто више“ (πλέον τι), што је посебно предато човеку јесте стварање човека по икони Божијој. Треба посебно истаћи да је Логос Божији Икона Бога (ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ), док се човек ствара „по икони Божијој“ (κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ). Овај израз „по икони“ претпоставља да је човек имао у свом постојању одређене елементе Логоса (извесну сенку Логоса = σκιάς τινος ἔχειν τοῦ Λόγου), који су га учинили логосним, словесним и разумним, који су му дали могућност да пребива у блаженству и да живи истинским и заиста рајским животом светих. Ова логосност и словесност човекова схвата се од стране Атанасија, као дарована божанска благодат доброга Бога, како човек не би остао осиромашен и промашен, без могућности истинског познања Бога. Наиме, питање познања Бога у антропологији светог Атанасија је веома важно и доста заступљено. Према томе, могућност познања Бога је дата на самом почетку, кроз благодат Божију, створеном човеку по икони Логоса. Само значење антрополошког израза „по икони“ у себи садржи управо благодатну могућност познања Бога. То је био и основни разлог, због чега је добри Бог, Који над свима има власт, кроз Свога Логоса створио људски род иако је свакако знао за све

¹⁸ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 3: PG 25, 100D-101B.

слабости и ограничења људске природе, односно знао је да она неће бити у стању, да сама по себи, позна свога Творца, па чак ни да стекне исправан појам о Богу. Разлог томе, лежи у самој чињеници да је Бог је нестворен, а они су ограничени јер су створени из небића. Ипак добри Бог се највише смисловао човечанском роду, те људе није оставио без могућности да Га познају, како њихов живот не би био бесмислен и промашен. Атанасије Велики, у вези са тим, отворено се пита и следеће: „А и зашто би их Бог створио да је желео да Га не познају? Те стога да се то не би догодило и пошто је добар, Он им је предао Своју Икону, односно Господа нашег Исуса Христа, и створио их је по својој икони и подобију – да би тим благодатним даром, познавши Икону, односно Логоса Очевог, били у стању да појме Сâмога Оца, па да познајући свога Творца, живе уистину срећним и блаженим животом“¹⁹.

Свети Атанасије сматра да уз помоћ иконе Божије која је у нама можемо да пронађемо почетак пута познања Бога, почињући од самога себе. Атанасије ослањајући се на библијско предање истиче да је Господња реч близу и да се налази у срцу и по речима Христовим: „Царство Божије је унутра у нама“ (Лк. 17, 21). Човек који је створен по икони и подобију Сина Божијег има унутар њега самога веру и царство. Према томе, пут познања Бога се налази унутар (ἐνδον) човека, а то по Атанасију Великом значи да човек има душу која је логосна, словесна и бесмртна, а преко које човек долази у познање Бога. На основу ових поставки лако је било закључити да је душа, према Атанасију, најважнији аспект човековог бића и да је њено прво и главно својство логосност и самовласност.

Према томе, Атанасије сматра човека створеног по икони Божијој као човека логосног, слободног и самовласног. Атанасије логосност и самовласност (αὐτεξούσιον) додељује души човековој, односно сматра их посебним благодатним даром унутрашњег човека. Ова благодатна сила (или благодатни дар) која је дарована човеку на самом почетку стварања, засигурно представља главну констатацију или чињеницу у Атанасијевој препадној антропологији. Дакле, благодат Божија неизоставно представља важан чинилац за човеково познање Бога. Атанасије недвосмислено тврди и просуђује да је Бог желео да људи заувек остану у том изворном и првобитном благодатном стању ствари. Међутим, то се није догодило, људи су занемарили и заборавили благодатну силу Божију, окренувши се од Бога, пали су у првородни грех. Сагледавајући ову проблематику Атанасије вели следеће.

„Дакле, као што смо рекли, Створитељ је таквим саздао људски род, и такав је желео да остане. Но, занемаривши оно што је узвишеније и лењи да о томе умују, људи потражише оно што им је било ближе (τὰ ἐγγυτέρω μᾶλλον ἑαυτῶν ἐζητήσαν) а ближе им беше тело и његова чувства. Због тога они удаљише свој ум од умствених ствари и стадоше да умују само о себи. Па, поимајући себе и постајући свесни тела и осталих чувствених ствари, а опет обманути собом, допадоше до жеље за сâмима собом, јер су више волели да посматрају оно што је њихово него оно што је божанско. Пошто

¹⁹ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 11: PG 25, 116AB.

су, дакле, живели са тим и пошто нису били ради да се одвоје од онога што им је ближе, задовољствима тела потчинили су своју душу, узнемирену и заквашену свим жељама. У потпуности су, дакле, заборавили на ону силу коју им је Бог у почетку подарио (τέλειον δὲ ἐπέλαθοντα τῆς ἐξ ἀρχῆς αὐτῶν παρὰ Θεοῦ δυνάμεως)²⁰.

Атанасије овде представља своју препадну антропологију на начин да је Бог на самом почетку стварања назначио људска бића да буду трансцендентна, у односу на своја тела, односно да буду са душом и умом који гледају на горе, у созерцање Логоса. Када Атанасије каже да људска бића требају да се уздигну душом и умом изнад тела и приземних ствари да би кроз Логоса спознали Бога, то говори, јер је људима због тога дата благодатна сила да би били способни познати Бога, управо захваљујући тој благодатној сили и слободној тежњи ка трансцендентности. Према томе, људи су створени да би били трансцендентни у односу на себе саме, јер првобитно на почетку нису били заокупљени својим сопственим стварима – телом, чулима и својим земаљским животом – већ су били створени да буду у сталном односу са Логосом Божијим²¹, а кроз Њега и у Њему, са Богом Оцем.

Пошто је човекова душа по својој природи делатна, иако се након пада окренула од добра, она ипак не престаје да се креће и дела. Она се, након пада, више не креће ка добру, да би созерцавала Бога, већ се креће тако што размишља о непостојећим стварима. Душа сада дела и чини да се мења и преиначује сила која је у њој, на тај начин злоупотребљавајући дату јој слободу, јер је, као што рекосмо, створена слободна и самовласна²². Дакле, душа је логосна и самовласна да чини добро и да се логосно, благоразумно и слободно креће ка Богу или са друге стране, да све то злоупотреби и да се окрене од Бога и да чини зло. Према томе, самовласност је она сила логосног човека по којој он може да делује слободно, самовласно, без неке наметнуте нужде или присиле споља, својом вољом бивајући благоразуман и сагласан Богу и Његовом добру, или пак, слободно изабирајући и преферирајући оно потпуно супротно од добра, да чини зло. Међутим, ово слободно деловање човека (човекове душе) је неизоставно повезано са његовим онтолошким и егзистенцијалним постојањем. Атанасије, конкретно о томе вели следеће:

„А опет, као што су одступили од Бога, зашто Му изнова назад не притекну? Јер, као што су своје мисли одвратили од Бога, те су богове начинили од оних ствари које то нису, тако и ум своје душе могу узвисити и изнова се вратити Богу. Могу се вратити ако од стране прљавштину сваке жеље у коју су се оденули и ако се толико очисте да нестане све што је туђе њиховој души, те покажу душу онаквом каква је створена, да би тако у њој могли видети Логоса Очевог, по чијем образу је она најпре и била саздана. [...] Због тога душа, када одбаци од себе сваку нечистоту греха

²⁰ Атанасије Велики, *Против Јелина* 3: PG 25, 8BC.

²¹ Џон Бер, *Никејска вера. Други том патролошке серије*. Православни богословски факултет. Институт за теолошка истраживања, Београд 2013, 203.

²² Атанасије Велики, *Против Јелина* 4: PG 25, 9C.

која је по њој разасута, и кад очува чистим само оно што је по образу Божијем, те оно буде обасјано светлошћу, сасвим природно, као у каквом огледалу, види образ Бога, односно Логоса, а у Њему види Оца, чија је икона Спаситељ²³.

Атанасије Велики сматра да је слободно и благодатно кретање човекове душе повезано са онтолошким и егзистенцијалним постојањем, где је човек створен и назначен за нетрулежност и непропадљивост. Ово не значи да је човек створен од самог почетка као непропадљив, тј. по природи бесмртан, као онај који не може да умре. У ствари, ово је пре свега значило, да је био од почетка приправљен, пријемчив и способан за бесмртност и нетрулежност. Наиме, била му је обећана непропадљивост на небесима, али само у зависности од добре и благоразумне употребе своје самовласности и воље, односно само ако сачува даровану благодат и остане добар у заједници са Богом. Атанасије то најбоље објашњава када каже:

„А опет, знајући да човечанско извољење има могућност да тежи на две стране, Бог је то предухитрио, те је законом и местом **обезбедно благодат** коју им је даровао. Наиме увео их је у Свој рај и дао им закон **да ако сачувају благодат** и остану добри, живели би у рају беспечалним и безболним и безбрижним животом, а осим тога, и имали би обећање непропадљивости на небесима; а ако преступе и изопачивши се, постану рђави, да познају да ће претрпети пропадљивост смрти којој подлеже њихова природа, те да неће више живети у рају, него ће надаље умирати изван њега и пребивати у смрти и пропадљивости“²⁴.

На основу овог наведеног пасуса, сасвим је јасно, да се човек пошто је изашао из руку Творца, првобитно налазио у благодатном стању и који је био у хармонији са својим окружењем, са Богом, материјалним светом и са самим собом. Атанасије Велики сматра да је у том првобитном благодатном стању Бог створио човека од самог почетка „по Својој икони и по Својем подобију“²⁵, са „природом безгрешном и вољом самовласном“²⁶ и „за нетрулежност и по икони властите вечности“²⁷. Овде наводимо речи Атанасија Великог које о овој проблематици експлицитно говоре следеће.

„Бог, Саздатељ и Свецар свега што постоји, Који је изнад свакога бића и сваке људске мисли, а будући да је добар и да превазилази свако добро, створио је људски род по Својој икони. Учинио је то кроз Свога Логоса, Спаситеља нашега Исуса Христа. Но саздао је човека и по Својем подобију како би овај посматрао бића и имао знање о њима. Подарио му је способност да поима и спознаје вечност Његову, да се, чувајући у себи ту подобност, никада не удаљи од правилног размишљања о Богу [...] него

²³ Атанасије Велики, *Против Јелина* 34: PG 25, 68C-69A.

²⁴ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 3: PG 25, 101BC.

²⁵ Атанасије Велики, *Против Јелина* 2: PG 25, 5C. Уп. *О Очовечењу Логоса* 11: PG 25, 116 B.

²⁶ Атанасије Велики, *О Оваплоћењу, против Аполинарија* I 15: PG 26, 1120 B.

²⁷ Атанасије Велики, *О Оваплоћењу, против Аполинарија* I 15: PG 26, 1120 B.

да, имајући уза се благодат Божију, а поседујући и властиту силу добијену од Логоса Очевог, буде радостан и да општи са Божанством, те да живи корисним и уистину блаженим бесмртним животом²⁸.

Атанасије овде јасно презентује један веома важан аспект антрополошког учења, детаљно описујући стање првосазданог човека пре грехопада. Ово првобитно стање се описује као оно у којем људи благодаћу Божјом познају Бога и због тог благодатног дара су у стању да живе уистину блаженим и бесмртним животом. Ово предавање саме могућности познања Бога преко благодатног дара је директно повезано са стварањем човека „по икони и подобју“ Божијем. Атанасије је веома експлицитан када каже: „Бог [...] пошто је добар, Он им је предао Своју Икону, односно Господа нашега Исуса Христа, и створио их је по својој икони и подобју – да би тим благодатним даром, познавши икону, односно Логоса Очевог, били у стању да појме Сâмога Оца, па да познавајући свога Творца, живе уистину срећним и блаженим животом“²⁹. Наиме, видимо да је задатак првосазданог човека био да у себи сачува дату му благодат Божију у виду дароване му иконичности и подобности, тј. да сачува тај првобитни благодатни дар постојања „по икони и подобју“ и да на тај начин, живи у заједници са Богом истински живот у рају. Потребно је приметити да се Атанасије не изражава о животу само у описном, већ, пре свега, у онтолошком смислу и тада употребљава изразе попут „остати у нетрулежности“³⁰ или „живети бесмртни живот“³¹. Исто тако, тај живот треба да се живи и остварује на један веома интиман и релационо-личносни начин, као што је радовање, општење или заједничарење са Богом³².

Свети Атанасије, надаље пише да првосаздани човек „немајући никакве препреке у познавању Божанства, он, због своје чистоте, увек види Икону Очевог, односно Бога Логоса, по којој је и сâм саздан“³³. Претходно смо видели да Атанасије јасно вели да благодатни дар првенствено представља познату богословску чињеницу да је човек створен „по икони Божијој“, и то је било довољно само по себи за познање Бога Логоса, а кроз Њега и Оца³⁴. „Тако је ум првог човека [...] првобитно био непостидно слободно окренут ка Богу и боравио међу светима, наслађујући се гледањем умствених ствари које су тамо биле и које је свети Мојсеј сликовито назвао

²⁸ Атанасије Велики, *Против Јелина* 2: PG 25, 5C.

²⁹ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 11: PG 25, 116AB. Уп. Βηλαράς Κ. Χρ., *Ὀντολογία καὶ γνωσιολογία στὴν Τριαδολογία τοῦ Μέγα Ἀθανασίου*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1999, 49: „Ἡ “κατ’ εἰκόνα” Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κεντρικό σημεῖο τῶν πρώτων ἔργων τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Τό ἔργο τῆς δημιουργίας τῆς κτίσης καὶ τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὸ Θεὸ Πατέρα διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ξεχωριστό τμῆμα τῆς κτίσεως, λόγω τῆς πρόνοιᾶς τοῦ Θεοῦ νὰ δημιουργήσῃ “κατ’ εἰκόνα”, καὶ καλεῖται νὰ ἐνωθεῖ μέ τὸ Θεό. Δημιουργεῖται ἔχοντας ὅλες τίς προϋποθέσεις νὰ ζῆσει μέ τὸ Θεό“.

³⁰ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 3-10: PG 25, 100-113.

³¹ Атанасије Велики, *Против Јелина* 2: PG 25, 5D.

³² Атанасије Велики, *Против Јелина* 2: PG 25, 5-8.

³³ Атанасије Велики, *Против Јелина* 2: PG 25, 5D-8A.

³⁴ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 12: PG 25, 116D.

рајским вртом. Чиста душа је, дакле, способна да у себи огледне и Бога³⁵. Атанасије Велики у својој антропологији поред специфичног истицања улоге душе човекове у познању Бога, посебно наглашава и улогу ума човековог пре и после првородног греха. „Наиме, када се човечански ум не креће међу телима и кад не прима ништа што је са телесним жељама помешано, него се у потпуности налази у висинама и живи у складу са собом, како је и саздан у почетку, тада он већ превазилази све што је чувствено и што је човечанско, и налази се у висинама“³⁶. Првосаздани човек се, пре пада, уздизао изнад чувстава и сваког телесног маштања, он се благодаћу Божијом и силом ума сједињавао са божанским и умственим стварима које су на небесима³⁷. Према томе, видимо да је првосаздани човек, пре пада, непрестано благодатно созерцавао Бога и усходио својим облагодаћеним умом ка Њему.

Могли бисмо рећи да неминовни закључак који произилази из овако представљене Атанасијеве препадне антропологије јесте да првосаздани човек када је створен „по икони и подобију“ Божијем, у ствари био створен да живи свој прави и истинити живот једино заједничарећи у благодатној заједници љубави и слободе са Божанским Логосом, Који је Икона Очева и уједно представља и јесте исконски архетип човека. Као добра илустрација ове истине може послужити оно што је речено на првим страницама Библије да је првосаздани човек Адам, пре свог пада виђао Бога сваког дана у рају, и да је разговарао и дружио се са Њим, тј. да је са Богом непосредно и стално комуницирао и заједничарио. Тако, да је ова благодатна веза и заједница, несумњиво била основни регулатор и норма свеопштег односа човека створеног по икони Логоса са Богом. Ово све показује да је човек првобитно створен као теоцентрично, логосно, христолико, и надасве, теолошко биће. У том смислу, Атанасије Јевтић веома смислено и проницљиво закључује да је свети Атанасије јасно истицао да „зло није постојало у почетку, и да је човек створен по образу Божјем, тј. по образу Христа – Логоса и Спаситеља био створен да живи теоцентрично, тј. да живи бесмртни живот у божанској благодати, у блискости и заједници са Богом, у созерцању Бога“³⁸. Према томе, неоспорно је да је Атанасијева препадна антропологија изразито прожета учењем о доминантној улози благодати Божије, као и о самој неопходности благодатног односа човека створеног „по икони Божијој“ са Богом, у Логосу Божијем. Потребно је још нагласити да ова неизоставна и неопходна благодат Божија, свакако јесте и главно обележје Атанасијеве свеукупне христоцентричне антропологије. Наиме, Атанасије Велики ће јасно и отворено говорити о неопходном присуству благодати Божије

³⁵ Атанасије Велики, *Против Јелина* 2: PG 25, 8В.

³⁶ Атанасије Велики, *Против Јелина* 2: PG 25, 8А.

³⁷ Атанасије Велики, *Против Јелина* 2: PG 25, 8АВ.

³⁸ Атанасије Јевтић, *Аскетика*, Хришћанска мисао, Београд-Србиње-Ваљево 2002, 48.

и у свом целовитом и интегралном антрополошком учењу, односно засигурно се може утврдити да се присуство благодати Божије увек мора подразумевати када се говори о човеку у Христу³⁹.

Атанасијева христоцентрична антропологија

У наставку наводимо да је у самом средишту Атанасијеве теологије и антропологије неизоставно се налази христоцентричност. Атанасијева антрополошка мисао је сва проткана хринологијом и сотириологијом, и као таква, свакако представља најразвијенију и најпотпунију ранохришћанску антропологију, која се појавила после веома значајне и познате антропологије светог Иринеја Лионског⁴⁰. Антропологија светог Атанасија Великог неизоставно заслужује посебно и пажљивије разматрање управо због тога што је била прва уистину христолошка и христоцентрична антропологија, после претходно већ споменуте антропологије светог Иринеја Лионског из другог века. Појављивање светог Атанасија Великог унутар Цркве и њене теологије у четвртм веку, између осталог означавало је промену методолошког приступа у самом богословљу, као и специфично разматрање његове христоцентричне антропологије. Ово је нарочито важно истаћи, имајући у виду претходни период који је био под јаким утицајем Александријске школе и њеног извитопереног антрополошког учења, које је било утемељено и постављено на потпуно другим основама. Ова промена која је наступала са светим Атанасијем састојала се у томе да је богословље Цркве било поново враћено на изворно библијско и апостолско предање. Наиме, то је био истински продужетак библијског богословља светог Апостола Павла, апостолских ученика, светог Игнатија Богоносца и посебно светог Иринеја Лионског, што је представљало у основи оно аутентично и изразито библијско, предањско и црквено богословско учење. Ово је веома важно, јер је само као такво могло да се на одговарајући начин, директно и учинковито, супростави и суочи са великим изазовима и проблемима оног времена, као што је била борба против оригенизма, аријанизма и других јереси.

Разматрајући кључно питање у чему је истински допринос светог Атанасија Великог хришћанској ктисиологији као и „никејској“ христоцентричној антропологији, потребно је нагласити да целокупно учење светог Атанасија у многим погледима заиста означава почетак једне нове епохе у историји догмата. У том смислу, заиста је у праву, Иван Попов, када тврди да је „након што је оно било изложено, на литерарном пољу је постала потпуно очигледна сва недовољност, двосмисленост и слабост ставова његових претходника о основним богословским проблемима. Овим

³⁹ Дobar и подробнији приказ неопходности присуства благодати Божије у човеку у контексту антропологије Атанасија Великог види код: Παναγιώτου Χ. Δημιτρου, *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου*, Ἀθήναι 1954, 97-105.

⁴⁰ Нешто више о антропологији светог Иринеја Лионског види: Дражен Н. Перић, *Теме хришћанске антропологије. Књига I. Прилози за ранохришћанску антропологију прва два века*. ПБФ, Београд 2015, 219-257.

се између осталог објашњава чињеница да тако много књижевних дела доникејске епохе није дошло до нас и да су она *умрла* за историју. Она су се једноставно показала као несавремена. Не налазећи за себе довољан број читалаца, а према томе ни преписивача, она су, разуме се, била потиснута делима која су више одговарала новим духовним потребама. Износећи на видело недовољност старог, књижевна делатност св. Атанасија била је почетак новог покрета који се није могао брзо исрцпети и дуго је давао тон и правац каснијој литератури⁴¹.

Можемо слободно рећи да корениту новину у христоцентричној антропологији светог Атанасија, у односу на доникејско (првенствено, учење Александријске школе) сагледавање човека, свакако представља његово потпуније учење о оваплоћењу Логоса и нарочито наглашен антрополошки и сотириолошки аспект оваплоћења и очовечења Логоса Божијег. Исто тако, оно у чему се састоји велики допринос светог Атанасија, свакако јесте његово јасно наглашавање да су његова антропологија и сотириологија посебно повезане и неodelјиве од његове христологије. Он врло често у својим делима истиче чињеницу да све што је потребно човеку за његово истинско постојање и вечно спасење, да је то учинио и чини сам оваплоћени и очовечени Логос Божији, Богочовек Христос. Свети Атанасије у ствари тесно повезује творачко дејство Логоса и његово искупитељско и спаситељно дело у Христу. Другим речима, Атанасије тајну стварања и спасења човековог бића директно повезује са Логосологијом, коју опет јасно надопуњује Христологијом. У том смислу, основна благовест његове христоцентричне антропологије и сотириологије састоји се у истини, коју свети Атанасије дефинише на следећи начин. „Дакле, ако је сишао да би побољшао, и то не да би примио плату и назвао се Син и Бог, него више да би нас усиновио Оцу и обожио људе, бивајући сам човеком. Дакле, није [Син Божији] био човек, па после постао Бог, него је био Бог, а после је постао човек, највише да нас обожи [тј. учини боговима по благодати]“⁴².

Свакако, једна од кључних карактеристика Атанасијеве антрополошке и сотириолошке мисли јесте питање неопходности спасоносног за нас оваплоћења и очовечења Логоса Божијег. У том смислу, сасвим је разумљиво да је главно занимање Атанасијево било правилно тумачење боготкривене истине: „Логос постаде тело“. Логос Божији, Који је и Творац човека „по икони Својој“, оваплоћењем је узео на себе тело човеково, односно природу човека, да би кроз Себе и у Себи човека спасао од греха, смрти и пропадљивости. Атанасије Велики не само да тврди да је Бог Логос постао тело, него истовремено тражи и дубље објашњење у Његовој љубави, намери правом разлогу због чега је примио тело и сва његова страдања. Дакле, Атанасије тврди да Логос узима „на Себе тело, и то не неко које је другачије од нашега“⁴³. Исто тако, Он није желео напросто да узме на Себе тело, нити је хтео само да се појави у телу, већ

⁴¹ Иван В. Попов, *Религиозни идеал св. Атанасија*, Отачник, Београд 2009, 7.

⁴² Атанасије Велики, *Против Аријанаца* I, 38-39: PG 26, 92BC.

⁴³ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 8: PG 25, 109BC.

Он прима наше тело и то како истиче не било какво, „него од Пречисте и нескверне Дјеве, која мужа не беше искусила; прима тело које је чисто и нетакнуто мушким општењем [...] Логос је примио од нас тело које је подобно нашим телима, и предао га је смрти у име свих, односно принео га је Оцу; а учинио је то због Свога човекољубља, да би, пошто сви у Њему умру, био уништен закон пропадљивости који је људима наметнут. Јер, у Телу Господњем искупљени смо од власти смрти и за њу више нема места међу људима који су Њему подобни; да би људе, који су допали до пропадљивости, изнова вратио у непропадљивост, да би их, усвојивши тело, вратио из смрти у живот, и да би благодаћу Васкрсења одагнао од њих смрт, као што огањ уништава трску“⁴⁴.

Након свега изреченога, можемо слободно рећи, да се последица прародитељског греха, односно тзв. пало и греховно стање човека, може једино променити на боље или превазићи, кроз велику Тајну оваплоћења и очовечења Логоса Божијег. Наравно, ово засигурно сведочи о величини љубави као и о Божијем спаситељном промишљању о човеку и творевини. Свети Атанасије пише читаво једно своје дело *О Очовечењу Логоса*, управо да би разјаснио и објаснио првобитни план Божији, односно да би правилно протумачио онај пре свих векова припремљени наум и намеру Божију о спасењу човека у Христу, и то без обзира, на било какво могуће, предвидљиво и очекивано слободно деловање човека кроз историју. Свакако, ово представља основу и сам темељ целокупне хришћанске антропологије и сотириологије. Саму важност оваплоћења Логоса, узимања тела (целокупне човечанске природе) које је у Логосу постало способно да умре за све и да остане непропадљиво, уз сигурно обећање благодатног дара Васкрсења, Атанасије потврђује и разоткрива и у следећим речима:

„Знао је, дакле, Логос да нема другог начина да буде уништена пропадљивост људи осим да Он за њих умре. Но, било је немогуће да Логос умре, будући да је Син Очев и да је бесмртан. Стога је Он, да би могао умрети, узео на Себе тело како би оно, поставши заједничар Логоса Који је над свима, постало способно и да умре за све и да остане непропадљиво, благодарећи Логосу Који се у њему настанио, а затим благодатним даром Васкрсења да заустави пропаст свих других тела. Због тога је Он тело које је узео на Себе, предао смрти као какву жртву заклања и жртвени принос ослобођен сваке нечистоте; тиме је, приносећи пригодну жртву, сместа одагнао смрт од свих људи који су по Његовом подобију. Наиме, пошто је Логос Божији изнад свега, принео је на жртву Свој храм и телесно средство искупљења за све, и тако исплатио човеков дуг према смрти. Пошто се, поседујући тело налик свим људским телима, непропадљиви Син Божији присајединио се свим људима, Он их је све оденуо у непропадљивост, дајући им с правом обећање васкрсења. Дакле, ни сама ова смртна пропадљивост нема више власти над људима, јер се Логос, кроз једно тело, сада настанио међу њима“⁴⁵.

⁴⁴ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 8: PG 25, 109CD.

⁴⁵ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 9: PG 25, 112AB.

На основу свега претходно представљенога, можемо са сигурношћу устврдити да је потпуно јасно, због чега оваплоћење и очовечење Логоса има централно место у Атанасијевом богословском систему. Управо због поменутих разлога, Атанасије Велики веома често и опширно говори о оваплоћењу и очовечењу Логоса Божијег готово у свим својим списима. Тако у спису *Против Аријанаца* коментарише да се Христос „оваплотио и очовечио и назван је брат наш и прворођени, због тварног тела које је обукао те постао нама сличан по телу. Јер, иако је са нама и ради нас постао човек, и брат наш због сличности тела, ипак се и у томе зове и јесте наш прворођени, јер, пошто смо сви ми људи пропали по преступу Адамовом, тело се Његово прво између других спасло и ослободило, пошто је било тело Логоса, те се онда ми, као сутелесници Његови, спасавамо тим телом“⁴⁶. У том контексту, Атанасије ће често говорити да је наше спасење изискивало долазак Бога Логоса, али долазак Његов у телу, тј, истинско оваплоћење, што опет подразумева и истинско очовечење, истинско постајање човеком, као што је и Сâм Спаситељ требао да буде истински Бог да би се спасоносно дело у Њему у потпуности извршило, а човек се обожио. Према томе, овде говоримо о самој неопходности посебног посредништва у том процесу измирења и спасења човека са Богом. Овде се одбацује могућност посредништва било кога другог, осим оваплоћеног Логоса, јер једино Он може да превазиђе онај онтолошки јаз између Бога и створења, између нествореног и створеног. Атанасије јасно одбацује било коју другу посредничку функцију између човечанства и Божанског бића. У том смислу, Атанасије децидно одбацује сваку другу „божанску јерархију“, која би могла на било који начин да буде посредник између ове две стварности. Дакле, не постоји ништа између Бога и створења које се може назвати божанским. Атанасије, све оне који говоре о некаквом божанском бићу, а које није једнако и једносуштно Богу Оцу, криви за јерес и идолопоклонство. У том смислу, он оптужује аријанце и Јелине за идололатрију. Једноставно речено, постоји јасна разлика између онога што је божанско и онога што је створено и људско. Ову онтолошку разлику и провалију може да превазиђе само Бог. Стога, Син Божији Који се оваплотио и очовечио мора бити Бог, тј. у истом нествореном онтолошком нивоу као и Бог Отац⁴⁷. Према томе, егзистенцијално је било потребно да се оваплоти и очовечи Онај Који је створио човека, како би могао спасити човека кроз Себе и у Себи. Александријски богослов још о томе вели следеће:

„Да дела Божанства Логосовог нису извршена кроз тело, човек тада не би био обожен. И опет, да није оно што телу припада назвало се заиста Логосовим, човек се не би савршено ослободио од тога (тј. од греха, пропадљивости и смрти) [...] Сада, када је Логос постао човек и усвојио Себи оно што припада телу, више се то не дотиче тела због Логоса који

⁴⁶ Атанасије Велики, *Против Аријанаца* II, 61: PG 26, 277AB.

⁴⁷ Нешто више о онтолошком нивоу створеног и нествореног, као и о односу православља и платонизма на начин како је то сагледавао Атанасије Велики, види: Eginhard Peter Meijering, *Orthodoxy and Platonism in Athanasius: Synthesis or Antithesis?*, Leiden E. J. Brill 1968, 130.

је у телу. Зато ће и људи, васкрснувши силом Логоса, свагда пребивати бесмртни и непропадљиви. Зато, када се тело Његово родило од Богородице Марије, говоримо с правом да се Он родио, Он који другима даје постанак у биће да би тако наш постанак пренео на Себе, те да ми, који смо само земља (тј. тварна природа), не одлазимо више у земљу, него, сјединивши се са Логосом који је са неба, Њиме били узнети на небо [...] Јер као што, пошто смо од земље, умиремо сви у Адаму, тако, препородивши се изнова водом и Духом (у крштењу), сви у Христу оживљавамо, јер тело наше није више земаљско, **него је тело ологосено (λογωθεΐσης τῆς σαρκός)**, због Бога Логоса који је ради нас постао тело⁴⁸.

Овде је сасвим очигледно да за разлику од Платонове (и Оригенове) традиције, код светог Атанасија, материјална и телесна стварност није одбачена у процесу спасења и обожења. Наиме, захваљујући тајни оваплоћења, она је добро уоквирена и инкорпорирана у једно хармонично стање, у складу са оваплоћеним Логосом. Дакле, након оваплоћења Логоса наше тело није само материјално и земаљско, „него је тело ологосено, због Логоса који је ради нас постао тело“. Ову истину о телесној важности Атанасије преузима од светог Иринеја који је отворено заступао мишљење да се икона Божија не налази само и једино у духовној природи човека, нити само у души човека, него шта више, да се налази и у телу човековом, односно у човеку као бићу телесном, да би с(лик)а – икона Божија била уписана и у само видљиво тело тј. у целосног и интегралног човека⁴⁹. Према томе, видимо да се у антропологијама Иринеја и Атанасија, тело апсолутно позитивно сагледава и представља конститутивни елеменат интегралног човековог бића. То се посебно пројављује и открива у корелацији са тајном оваплоћења (отеловљења) Бога Логоса, где тело засигурно игра важну и одлучујућу улогу у спасењу човека. Иринеј Лионски (као и Атанасије Велики) одлучно тврди да они који „одричу спасење тела (као Гностици), они презиру и препорођење, и хуле на Творца, и не признају Икономију спасења“⁵⁰ кроз Христа и у Христу.

Дакле, потребно је још једном истаћи да циљ очовечења Логоса, по Атанасију Великом, није био само да се изврши одређено просвећење човека споља, већ да се у истом, изнутра, изврши пресаздавање и обнављање целокупне човечанске природе. Циљ је, у ствари био, да се изврши усавршавање и васпостављање рода човечијег у стање, у којем је био на самом почетку, или чак што више, циљ је био уздићи га и поставити га, како вели свети Атанасије, **у још већу благодат (μείζονι μᾶλλον χάριτι)**⁵¹. Наиме, Јединородни Син и Логос Божији својим оваплоћењем људима је подарио још већу благодат, и то на начин, да је добровољно осиромашео Себе, како би нас обогатио Својим Божанством.

⁴⁸ Атанасије Велики, *Против Аријанаца* III, 33: PG 26, 393A-396A. Уп. Атанасије Јевтић, *Патрологија*. Друга свеска, 57.

⁴⁹ Уп. Епископ Атанасије Јевтић, *Патрологија* I, 235.

⁵⁰ Иринеј Лионски, *Против јереси* V, 2, 2.

⁵¹ Атанасије Велики, *Против Аријанаца* II, 67: PG 26, 289B: „Τελεΐωται οὖν ἐν αὐτῷ καὶ ἀποκατεστάθη, ὥσπερ ἦν κατὰ τὴν ἀρχὴν γεγονὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ μείζονι μᾶλλον χάριτι“.

То се огледа у томе да је Он „испразнио“ (тј. добровољно и из љубави унизио) Себе, да бисмо се ми обогатили и испунили Његовим божанским животом, славом и савршенством. Другим речима, осиромашео је Онај Који је богат по обиљу Свога милосрђа и неисказане благодати, да би нас обогатио и облагодатио својим неизрецивим и непролазним богатством. Свети Григорије Богослов би рекао: „Он Који дарује богатство, постаје сиромашан; а постаје сиромашан јер узима моје тело, како бих ја постао богат Његовим божанством“⁵².

Свети Атанасије Велики се често враћа на тему да се човечански род икономијом спасења у Христу обнавља, усавршава и „васпоставља као што је био на почетку“ или још прецизније и тачније речено, обогаћује се и облагодаћује се „још већом благодаћу“, благодаћу Васкрсења⁵³, јер васкрсавајући из мртвих више се нећемо плашити смрти, него ћемо вечно царовати са Христом на небесима. Ово се све остварује и догађа, захваљујући чињеници да се Сâм Логос Божији, Који се родио од Оца, истински оваплотио и очовечио, тј. обукао се у тело и постао човек, да би људе који су допали до пропадљивости и смрти, изнова повратио у непропадљивост и да би благодаћу Васкрсења од њих одагнао смрт. Атанасије Велики о томе конкретно вели следеће:

„Логос је примио од нас тело које је подобно нашим телима, и предао га је смрти у име свих, односно принео га је Оцу; а учинио је то због Свога човекољубља, да би, пошто сви у Њему умру, био уништен закон пропадљивости који је људима наметнут. Јер, у Телу Господњем искупљени смо од власти смрти, и за њу више нема места међу људима који су Њему подобни; да би људе, који су допали до пропадљивости, изнова вратио у непропадљивост, да би их, усвојивши тело, вратио из смрти у живот, и да би благодаћу Васкрсења (τῆ τῆς ἀναστάσεως χάριτι) одагнао од њих смрт, као што огањ уништава трску“⁵⁴.

Овај Атанасијев израз „још већом благодаћу“ (μεῖζονι μᾶλλον χάριτι), без икакве сумње, означава благодатни дар Васкрсења. Атанасије Велики саму могућност васкрсења човека схвата као истински благодатни дар спасења и обожења човека, који постаје стварност са очовечењем и Васкрсењем Сина Божијег, што представља дефинитивно ослобађање од пропадања и смрти, што заправо значи обновљење, освећење и поновно успостављање оне спасоносне благодатне заједнице са Богом.

Дакле, Атанасије Велики у својој христоцентричној антропологији је отишао, запажено далеко, свакако много даље од својих претходника из Александријске школе (Климент Александријског и Оригена) и засигурно даље од ранијих апологетских отаца. Међутим, Атанасије Велики је у свом антрополошком учењу несумњиво остао веран исправном црквеном предању, посебно се ослањајући на светог Иринеја Лионског, што му открива и отвара огромне теолошке и антрополошке могућности и потенцијале. Наиме, Атанасије је био засигурно инспирисан светим

⁵² Григорије Богослов, *Логос* 38, 13; PG 36, 325.

⁵³ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 8: PG 25, 109D.

⁵⁴ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 8: PG 25, 109CD.

Иринејом Лионским, што се види и по томе што понавља за њим и ону његову чувену богословску поставку: „Логос се очовечио да бисмо се ми обожили“. Ова мисао тако постаје омиљена богословска платформа, која ће бити чврста подлога за читаву будућу антропологију и сотириологију Православља. Управо због тога, овде ћемо навести Атанасијеве чувене речи које могу да представљају класичну формулацију или дефиницију, која укратко и сажето изражава саму суштину његовог учења о спасењу и обожењу човека, која гласи: „Јер, **Он [Логос] се очовечио да бисмо се ми обожили**; Он се открио у телу да бисмо ми примили спознају невидљивога Оца; и Он је претрпео увреду од људи, да бисмо ми наследили бесмртност“⁵⁵. Ове Атанасијеве речи, без икакве сумње, представљају сажето понављање Иринејеве мисли о Логосу, „Који је из преизобилне љубави Своје постао оно што ми јесмо, да нас учини оним што Он јесте“⁵⁶. Можемо слободно рећи да ће ове изузетно садржајне и просвећујуће мисли двојице великих светитеља, богослова и учитеља ране Цркве, Иринеја Лионског и Атанасија Великог, представљати убудуће, основне премисе и кључне поставке, свеобухватне светоотачке антропологије и сотириологије. Исто тако, ове смеле и проициљиве богословске мисли доводе у директну везу оваплоћење (очовечење) Логоса Божијег и обожење (спасење) човека⁵⁷, односно јасно показују саму богословску истину да је Бог постао човек, да би човека учинио богом (по благодати).

Закључак

На крају, можемо рећи да смо кроз овај рад имали намеру да осветлимо богословске и егзистенцијалне импликације Атанасијеве христоцентричне антропологије. Она се сагледава као сигурно учешће човека у божанском начину живота, а што се заснива, првенствено на Христовом оваплоћењу и Васкрсењу и самом обожењу човечанске природе

⁵⁵ Атанасије Велики, *О Очовечењу Логоса* 54: PG 25, 192B: „**Αὐτὸς γὰρ ἐνη-θρόπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν** καὶ αὐτὸς ἐφανερώσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἐννοίαν λάβωμεν καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ’ ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς τὴν ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν“.

⁵⁶ Иринеј Лионски, *Против Јереси*, предговор: „διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτοῦ ἀγάπην γέγονεν τοῦτο ὅπερ ἐσμὲν ἡμεῖς, ἵνα ἡμᾶς εἶναι καταρτίσῃ ἐκεῖνο ὅπερ ἐστὶν αὐτὸς“. Свети Иринеј Лионски ће више пута понављати ову основну истину да је оваплоћени Син Божији „постао Сином човечијим, зато да и човек постане Сином Божијим“ (Иринеј Лионски, *Против Јереси* III, 10, 2). „Логос Божији је постао човек, и Син Божији – Син човечији, да би човек, сјединивши се са Сином Божијим, и задобивши усиновљење, постао Син Божији“ (Иринеј Лионски, *Против Јереси* III, 19, 1). Уп. Дражен Н. Перић, *Теме хришћанске антропологије. Књига I. Прилози за ранохришћанску антропологију прва два века*. ПБФ, Београд 2015, 226-227.

⁵⁷ После ће многи у Цркви и светоотачком богословљу да неизоставно повезују ова два најважнија догађаја целокупне Божанске икономије спасења, а то су: очовечење Бога Логоса и обожење човека у Христу. Подробније о тој проблематици може се видети у веома значајној студији професора теологије у Атини Илије Муцуласа: *Ἡλία Μουτσούλα, Ἡ σάρκωσις τοῦ Λόγου καὶ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου Νύσσης*. Αθήναι 1965.

у Христу. Дакле, потребно је истаћи да се Атанасијева антропологија темељи на христологији, али да је преко исте неизоставно повезана и са његовом сотириологијом. Према томе, да би се на исправан начин разумела Атанасијева теолошка антропологија, неопходно је да се повеже и органски споји са његовом христологијом и сотириологијом. Ово је најбоље показано у Атанасијевим чувеним *Беседама Против Аријанаца*, где је главна проблематика директно повезана са једносушности Логоса са Богом Оцем, где се посебно разматра и истиче очовечење и отеловљење Логоса, које је, као што смо видели, суштински важно за само спасење и обожење човека у Христу. Дакле, очовечење и отеловљење Логоса представља централну тачку, као и главну претпоставку спасења човека. У том смислу, разумевање и искуство живота унутар Цркве и само обожење човека немогуће је правилно схватити и протумачити без разумевања тајне очовечења Логоса, као и без правилног сагледавања богооткривене истине о оваплоћеном Богу. Дакле, стварно антрополошко значење обожења јесте човеково охристовљење или „живот у Христу“. У том смислу, свети Атанасије Велики ће закључити да једино кроз јединство и сједињење са Христом, човечанство може обновити онај свој првобитни благодатни позив и достићи своје назначење и циљ, а то је живот вечни са Богом.

Свети Атанасије Велики све је ово говорио и јасно истицао из чисто онтолошких разлога. Наиме, Атанасије сам живот у Христу описује као јединство човека са Христом или човеково обожење у Христу, а на свему овоме посебно инсистира да би обезбедио само спасење човека и осигурао остварење саме онтолошке истине човековог бића у Христу. Христолошка јерес аријанизма је представљала реалну и егзистенцијалну опасност која се дотичала саме онтологије човека. Аријанизам је одбацивао Божанство и предвечно рођење Сина Божијег од Бога Оца и учио да је Христос само највиша творевина. Никејски сабор је осудио и одбацио Аријеву јерес и потврдио богооткривену истину вере и догмат да је Син и Логос Божији истинити Бог рођен од Бога Оца прије свих векова и савечан Богу Оцу. Он је рођен, а не створен и једносуштан је са Богом Оцем. Наиме, кључни проблем је био, што је аријанизам погрешно учећи да је Христос творевина и најузвишеније створење, неизбежно је сужавао и ограничавао живот у Христу само на створени поредак. Према томе, јасно је било, да је Атанасијева борба против јереси аријанизма, имала и своју веома важну антрополошку и сотириолошку димензију. То је била борба да се осигура човеков коначни циљ и назначење, а то је његово обожење и спасење у Христу. Због свега тога, Атанасије Велики никад није пропустио прилику да јасно истакне да је садржај домостроја спасења и сам начин обожења човека неизоставно подразумевају човеково јединство са Христом, што представља човеково јединство са Архетипом, које води човека ка његовом пуном онтолошком испуњењу и спасењу.

Због свега тога, свети Атанасије у својим делима неизоставно развија доктрину да је очовечени Логос Божији, Христос, требао бити истинити Бог и истинити човек, да би могао обновити и спасити палу људску природу, односно човека. Ова христоцентричност у Атанасијевим делима и у његовој христоцентричној антропологији свакако да представља њихово

главно обележје и најимпресивнији елемент. Исто тако, важност и значај Атанасија Великог, у историји догмата огледа се и у томе што богословствује и развија своју православну христологију и антропологију почињући од саме сотириологије. У том смислу, Атанасије посебно истиче важност сотириологије, постављајући круцијално питање: Када се поништава (као у аријанизму) могућност спасења човека, чему би онда могла да послужи било каква теологија? Према томе, за Атанасија Великог, Хришћанство није неки философски систем или само неко догматско учење, већ је то сам живот у Христу, кроз кога имамо егзистенцијалну сигурност и живу поруку искупљења и спасења човека. Атанасијево христоцентрично тумачење човека као слободне боголике личности, створене *κατ' εἰκόνα Θεοῦ*, везивна је тачка између његове теологије и антропологије. Атанасије Велики је желео да покаже да је теологија засигурно релевантна за живот човека и света, односно да представља потресно егзистенцијалну важност за истинско постојање човека и света. Дакле, у слободном, љубавном и личносном сједињењу створеног и нествореног у Богочовеку Христу, антропологија је заувек теолошки оправдана. У том смислу, богословска мисао светог Атанасија Великог, засигурно је представљала велики допринос православној антропологији, и као таква, сачињава сам темељ православног разумевања човека све до данас.

Dražen Perić

(Orthodox Theological Faculty, University of Belgrade)

THE CONTRIBUTION OF SAINT ATHANASIUS THE GREAT TO THE CREATION
OF THE NICAEAN CHRISTOCENTRIC ANTHROPOLOGY

Saint Athanasius the Great gained great theological prestige by invincibly defending Orthodox theology at the First Ecumenical Council of Nicaea in 325. Saint Athanasius the Great and the theology of the Council of Nicaea are crucial for understanding the development of early Christian theology, especially in the context of the struggle against Arianism and the very definition of Orthodox Triadology, Christology, anthropology and soteriology. Athanasius the Great lays a good foundation for a systematic approach to Orthodox Christology and Christology, introduces the unbiblical term “homoousios” into Triadology, but he also gave a substantial breakthrough and personal stamp to proper Christian anthropology. Thus, Saint Athanasius the Great had given a special and decisive contribution to the Christian view of man, by founding and creating a “new” Nicene Christocentric anthropology. In his works, Athanasius the Great particularly emphasizes the mutual relationship between the humanization of the Logos and the deification (salvation) of man. In his work: *On the Incarnation of the Logos*, Saint Athanasius develops the doctrine that the Incarnate Logos of God, Christ, had to be true God and true man, in order to be able to restore and save fallen human nature, that is, man. The importance and significance of Athanasius the Great in the history of dogma is reflected in the fact that he theologized and developed Orthodox Christology and Anthropology, starting from Soteriology itself. In this sense, Athanasius particularly emphasizes the importance of Soteriology, posing a crucial rhetorical question: “When the possibility of human salvation is nullified (as in Arianism), what is the use of any theology?” The theological thought of Saint Athanasius the Great represents a great contribution to Orthodox anthropology, and as such, constitutes the very foundation of the Orthodox understanding of man until today.